

Cílem stati je ukázat, zejména srovnáním s teoreticko-ideologickými koncepcemi buržoazní a nemarxistické politologie a sociální vědy, pravou povahu řady publicistických interpretací jednoho ze základních fenoménů politiky, jímž je demokracie. Současně se pokouší naznačit dialektické východisko k posuzování této otázky analýzou rozporu participace a vládnutí.

V reakci na dogmatickou, schematizovanou metodologii a teorii se v několika minulých letech díky řadě nedostatků v teoretické průpravě zdůraznila taková podoba *zkušenosti*, jež byla objektivně doprovázena silnými prvky metafyzické filosofie určitých skupin a jednotlivců. Do popředí vystoupily hodnoty individualismu s jemu vlastními dimenzemi: racionalitou, etickými hodnotami, vzdělaností, výchovou. Zatímco buržoazní politologie začíná v těchto letech překračovat limity etnocentrismu a osvětské tradice, naši političtí reformátoři se objektivně k této tradici vracejí a vytvářejí neskrývaně formální modely politických procesů. Zatímco přední představitelé buržoazní politologie objektivně usilují pomocí systémové koncepce o přiblížení k dialektičtější představě politických procesů, mnozí naši teoretikové se svým úsilím o povrchní dezintegraci praxe i teorie (vulgární pluralismus) překotně vracejí k metafyzice.

Jedním z problémů, který si vynucuje dialektickou interpretaci, je *problém demokracie* či rozporu participace a vládnutí (vlády).

Snaha o nápravu deformací tohoto vztahu, tj. převažujícího jednostranného toku informací sběrem dolů, vedla k naivním receptům obracejícím pouze povahu krajnosti: místo byrokratizované vlády a zmenšeného prostoru pro participaci se prosazoval *model slabé vlády a dominujícího významu participace*, aniž se hlouběji interpretovala sociálně politická a teoretická východiska. Výsledkem byla idea-

lizace participačních procesů, doprovázená objektivně vysokým stupněm *manipulace*, tolikrát slovně (formálně) odsouzené. Povrchnost úvah a navrhovaných i prosazovaných politických východisek neumožňovala faktické rozvinutí participace, ale vedla k vystupňování manipulačních praktik. Slovní zdůraznění racionality nezabránilo prohloubení iracionality celkového postupu.

Hledisko *efektivit*y politických a sociálních procesů, slovně zdůrazňované, bylo dále (dokonce velmi podstatně) oslabeno, takže se posílily a prosadily některé nové krizové prvky v naší situaci.

Hovoříme-li o *limitech* participace, máme na zřeteli nebezpečí nové krajnosti, která by z jednostranného důrazu na hranice participace mohla vzniknout. Snažíme se proto respektovat komplexnost procesu, tj. dialektiku participace a vládnutí, právě tak jako vlastní dimenze participace, které nejsou jen politické, ale také sociální a vnitřní, duchovní, psychické.

*

V teoretických a metodologických koncepcích nejmladší generace *buržoazních* politologů se objevují určité stopy snah o respektování moderních proudů ve světové vědě. S tím souvisí i zvětšený zájem o dialektiku. Nesporně ovšem převládají domyšlivé empirické orientace, jež mají typické spontánně metafyzické filosofické pozadí, tak často slovy empiriky znevažované.

Jsou ideologické hodnoty, jichž se empirická i další typy orientací jen velice nerady vzdávají a jež v té či oné formě trvale prosazují, i když obsahují silné normativní prvky. Schumpeter hovoří o „doktríně, nabalzamované ve svatých dokumentech národa“, ¹ H. McClosky tvrdí, že „americká demokratická ideologie disponuje pečlivě propracovanou teorií, útvarem vzájemně souvisejících předpokladů,

¹ J. A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York 1960, 3. vyd.

axiomů, principů a řadou ideálů, které slouží jako vodítko pro akci“.²

Takovou ideologickou hodnotou je např. hodnota metafyzického *individualismu*, tj. ideál, podle něhož si osobnost sama určuje svou koncepci (Barker),³ i když reálnější výzkumy statusu individua hovoří proti takové krajní představě (některé práce empiriků). I empirikové však tuto koncepci opouštějí velice neradi a nahrazují ji jen postupně velmi abstraktně pojatým atomistickým pojetím houfu ovládaného intelektuální elitou. Z řady možných příkladů uvedme — z díla C. J. Friedricha⁴ např. označování křesťanský pojetého *já* jako univerzální normy. Podle jeho názoru je posláním politického systému ochraňovat důstojnost a zásluhy osobnosti.

Příkladem hodnoty, která je naopak s poměrně velmi lehkým srdcem opouštěna, je hodnota revoluční vzpoury proti vládě, která prošla velmi záporným vývojem od doby Locka a Jeffersona, přes Milla až k Durbinovi.

Nevolili jsme uvedené hodnoty náhodně. Ilustrují totiž některé základní procesy v politologii, podmíněné celkovým působením kapitalistického společenského řádu. Budeme se nyní věnovat omezením buržoazní politické teorie a metodologie poněkud podrobněji.

1. Hlavním rysem buržoazní politologie je přetrvávající *abstraktnost*, tj. torzovitost, neúplnost, jednostrannost, hrubost, všeobecnost (nekonkrétnost) pojetí. Nejzřejměji je tento nedostatek vidět na velmi *pomalém tempu „sociologizace“* i „*politologizace*“, tj. *na stupni odhalení souvislosti vztahu politického subsystému, na stupni zjištění specifika politiky*.⁵ Výrazným příkladem zaujetí pro formální koncepci politického systému je i vyloučení Marxe z řad tvůrců vědecké teorie demokracie, přestože rozpracoval zvláště vztah politického systému a prostředí na dosud metodologicky nepřekonané úrovni. Schopnost obyčejného člověka si vládnout, kterou teoreticky zdůvodňoval Locke, Rousseau, Jefferson, Lincoln a jiní, není totiž jen

dílem takových faktorů, jako je racionalita či etické kvality (dobrota), ale — jak uznávají dnes i empirikové normativně empirické orientace — také výsledkem vztahu člověka a *vlády* i konkrétního *sociálního* zařazení individua, tj. trendů, které toto zařazení doprovázejí.

Sebevědomí empirikové, kteří si cení „empiricky ověřitelné“ a odmítají „abstraktní a intuitivní“ skutečnosti (Rejai),⁶ dospívají v současnosti k respektu k řadě tzv. předpokladů demokracie, mezi něž řadí předpoklady fyzické (velikost politického útvaru), náboženské, sociálně ekonomické, politické a psychicko-kulturní. Někteří politologové (Plamenatz, C. V. Shields, Rejai aj.) provádějí jistou klasifikaci a vyčleňují vliv fyzických a náboženských předpokladů jako neprokazatelný. Vcelku však, přes nevrle popírání osvícenské tradice, je silně zakořeněna představa, že hlavní podmínkou demokracie je *vzdělanost* (Jefferson),⁷ dostatek inteligence, z níž vzniká dobrá organizace i dobrá vláda (Mill).⁸ V jaké míře tedy platí Almondův závěr, že americká politologie začíná překračovat limity etnocentrismu a francouzské revoluce, tj. osvícenské tradice?⁹

Takové překročení sotva lze spatřovat ve všeobecném doceňování sociálně ekonomického faktoru, který je „analyzován“ v podstatě eklektickým výčtem faktorů bohatství, urbanizace, industrializace, participace, masových komunikačních prostředků (Lipset, Lerner),¹⁰ neboť za integrativní faktor je koneckonců i nadále označován faktor vzdělanosti. McClosky má podle našeho názoru pravdu, když říká, že „byla velice silně přeceňována úloha idejí a intelektuálních procesů“, případně konsensu.¹¹

Hlavním předmětem zájmu v oblasti sociální a politické skupinové struktury je zvláště tzv. „střední“ třída, definovaná u Rejaie neúplným výčtem (obchodníci, kramáři a bankéři), přičemž se vyzdvihují zejména její „stabilizační“ účinky (Lipset). Takový postup má smysl jen v souvislosti

² H. McClosky, *Consensus and Ideology in American Politics*, American Political Science Review, červen 1964.

³ E. Barker, *Reflections on Government*, Oxford 1942.

⁴ C. J. Friedrich, *Transcendent Justice: The Religious Dimension of Constitutionalism*, Durham, N. C. 1964, s. 10 an.

⁵ M. Rejai, *Democracy, The Contemporary Theories*, New York 1967.

⁶ Ibid.

⁷ Ibid.

⁸ J. S. Mill, *Utilitarianism, Liberty and Representative Government*, New York 1910.

⁹ G. Almond, *Presidential Address*, American Political Science Review, září 1966.

¹⁰ S. M. Lipset, *Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy*, American Political Science Review, březen 1959.

¹¹ *Consensus and Ideology in American Politics*, American Political Science Review, červen 1964.

s omezenou metodologickou představou, že smyslem vědeckých diskusí není odhalit kritéria efektivity v sociálních a politických účincích (modernizace, revoluce), ale pouze vypracovat záruky reprodukce pravdivé hry.

Přínosem nesporně je rozpracování politických předpokladů demokracie, zejména úvah o formální (politické) efektivitě a jejím vztahu k legitimitě (o mechanismech existence opozice a politických stran — Shils)¹² a konsensu (J. Roland Pennock, D. B. Truman)¹³ a diverzitě, nesouhlasu (C. J. Friedrich, Prothro, Grigg),¹⁴ výstupních a vstupních procesech (Almond, Easton)¹⁵ atd. atd. Zajímavé jsou úvahy o osobnostních předpokladech (psychokulturních), tj. integrativním a autoritativním chování (Mannheim, Adorno, Lasswell, Lerner, Inkeles aj.).¹⁶

Přestože považujeme za potřebné věnovat i nadále studiu tohoto přínosu velkou a soustředěnou pozornost, neskrýváme své výhrady vůči značné abstraktnosti, s níž je o těchto předpokladech pojednáváno. Sami západní politologové zaujímají často velmi protichůdná stanoviska (konsensus, dissensus, kritérium stability či efektivity, osobnost určuje společnost a opačně), která svědčí o nehluboké povaze postřehů.

2. Západní nemarxističtí politologové se uchylují k náhražkové „komplexaci“ v sociální i politické sféře, která nabývá díky subjektivisticky volenému integrativnímu faktoru *eklektickou* a *subjektivistickou* povahu. Obrazy skutečnosti jsou ovšem celistvé, málokterý teoretik dnes vědomě a důsledně pracuje s jednofaktorovou analýzou.

Za demokracii je označována např. odpovídající vláda (Durbin, McIver, aj.),¹⁷ kontrola lidu (Dahl, Mayo atd.),¹⁸ vedení a konkurence v pluralistickém prostředí (Schumpeter),¹⁹ dělba moci v konstituční demokracii, spjatá s procedurálními zábranami v podobě uplatňované teorie kontroly a rovnováhy (C. J. Friedrich), polyarchismus (Sartori),²⁰ tj. pluralismus, konkurence, periodické volby, participace atd. (Dahl, Lindblom),²¹ socializace konfliktu (Schattschneider),²² konkurence vůdců a organizací, vymezení alternativ, účast veřejnosti, pravidelná změna vládnoucích osobností (Lipset), vláda diskusí (Lindsay),²³ zahrnující konkurenci, opozici, toleranci, lidovou kontrolu, či metoda vlády lidu (Barker), intelektuální, organizovaná, dobrá vláda (Mill), způsob výběru vlády a regulování jejího chování, oddělení a jistá harmonizace státu a společnosti (Dewey, MacIver),²⁴ vliv většiny zajišťovaný konkurenčními menšinami (Sartori), zdůraznění významu demokratických pocitů (Barbu)²⁵ atd.

Tato jednostrannost je často spojována se „zásadovým“ postojem, tj. přílišným a často spontánním sebevědomím, jež se nepříznivě odráží v povaze tolerance (intolerance) vůči partnerům. Všimněme si třetího základního rysu z tohoto hlediska.

3. Existující dialektické napětí mezi rozhodujícími dominantami (vnitřní podstatnou rozpornost) nahrazuje (zejména při reprodukování názorů partnerů) *metafyzická kontrapozice* svobody (Locke, Jefferson, Tocquevill, Mill), která dospívá až k intelektuálnímu elitismu (Lindsay, Barker aj.) a rovnosti (Rousseau, Lincoln, Ranney, Kendall, Sartori). Nelze ovšem tvrdit, že libertisté či rovnostáři jsou zcela jednoznačně jednostranní. Pouze agresivní elitisté výslovně označují tyto kategorie za kontradiktorné. Na příklad George J. Sabine se domníval, že „čím více svobody, tím méně rovnosti a čím více rovnosti, tím méně svobody“.²⁶ Klasikové a moderní teoretikové naopak trvale usilují o řešení vzájemného vztahu obou hodnot.

¹² E. A. Shils, *Ideology and Civility; On the Politics of the Intellectuals*, Sewanee Review, LXVI, červenec—září 1958.

¹³ J. R. Pennock, *Liberal Democracy, Its Merits and Prospects*, New York 1950.

¹⁴ J. W. Prothro, Ch. M. Grigg, *Fundamental Principles of Democracy, Bases of Agreement and Disagreement*, Journal of Politics, 1960, s. 276 an.

¹⁵ D. Easton, *The Political System*, New York 1953; G. A. Almond and J. S. Coleman (eds.), *The Politics of the Developing Areas*, New York 1960.

¹⁶ D. Lerner, *The Passing of Traditional Society*, New York 1958, s. 60—62.

¹⁷ F. M. Durbin, *The Politics of Democratic Socialism*, London 1950, s. 235 an., 271 an.

¹⁸ H. B. Mayo, *An Introduction to Democratic Theory*, New York 1960, s. 60 an.

¹⁹ J. A. Schumpeter, *Capitalism, Socialism and Democracy*, New York 1960, 3. vyd.

²⁰ C. J. Friedrich, *Constitutional Government and Democracy*, Waltham, Mass., 1950.

²¹ R. A. Dahl, *A Preface to Democratic Theory*, Chicago 1956.

²² E. E. Schattschneider, *The Semisovereign People*, New York 1960.

²³ A. D. Lindsay, *The Essentials of Democracy*, London 1961, 5. vyd.

²⁴ J. Dewey, *The Public and Its Problems*, New York 1927.

²⁵ G. Sartori, *Democratic Theory*, Detroit 1962; Zevedel Barbu, *Democracy and Dictatorship*, New York 1956.

²⁶ *The Two Democratic Traditions*, The Philosophical Review, 61, 1962, s. 452

Totéž platí o vztahu občana a společnosti, individua a obecné vůle (nesoulad Durbin, základní soulad Rousseau), participace (Mill) a ovládání, vlády a samovlády (Ranney, Kendall), stability a efektivity, empirismu (Durbin, Schumpeter, Friedrich, Dahl, Schattschneider, Lipset aj.) a normativismu (Halowell, Pennock, Ranney), metody (Downs) a efektu (smyslu, cíle), racionalismu (Halowell, A. Downs) a nonlogismu, iracionalismu (elitisté), individualismu (Locke, Jefferson, Mill) a kolektivismu (Rousseau, Lincoln), společenského blaha a vůle (Rousseau) a individuálního, skupinového zájmu (Durbin, Schattschneider aj.), suverenity státu a demokratické vlády (Rejai), většiny (Kendall, Ranney, Sartori aj.) a menšiny (elitisté), zastupitelství (Mill) a vlády lidu, elity a masy, humanismu a scientismu, pluralismu a monismu, ideologie a verifikovatelnosti a pozorovatelnosti, vědy (odborníků) a veřejného mínění atd.

4. Podle našeho mínění je zakreslen vztah obecného, zvláštního a jedinečného vytvořením *abstraktní a subjektivistické typologie*. V teoretické oblasti se např. staví normativismus proti empirismu jako hlavní metodologické pravidlo odlišení (Rejai). V rozboru objektivních procesů se zdůrazňuje evoluce struktur (tzv. evoluční sociologie — Hobhouse, Oppenheimer, I. Shaper, Bottomore, M. Ginsberg),²⁷ či typy authority (Weber), vliv prostředí (industria — agraria — Sutton, Riggs),²⁸ směr dynamiky, prostředí, stupně diferenciace (refrakce) rolí, nebo legitimita politického systému spojená s analýzou proměnných vzorců chování (Eisenstadt, Almond, Binder, Shils aj.),²⁹ převaha dynamiky nad strukturou (diferenciací a autonomií elementů — Kautsky, Apter, Pye aj.) atd.

Typologie typologií je úkolem komplikovaným. Nám postačí pouze konstatování, že k optimální typologii, zahrnující vzájemnou podmíněnost relativně autonomních jevů v politickém systému a třídní struktury, se západní nemarxistická politologie propracovává velmi pomalu. Nepopíráme možnost typologie na základě kteréhokoli kritéria, je-li respektována komplexní podstatná souvislost zvolených

komponent (např. podle stability a efektivity, stupně bezprostřednosti demokracie, stupně reálnosti demokratického procesu, stupně respektu k rovnosti či svobodě, individuu či kolektivu, etnocentrickým a subetnickým procesům atd.). Přední politologové dospívají k hierarchii modelů demokracie (Almond, Verba, ale i Lijphart aj.).³⁰ Někteří kladou důraz na sociálně kulturní charakteristiky, případně respektují objektivní existenci a nezbytnost politicko-ideologického zaujetí, „stranictví“.

5. V západních, nemarxistických koncepcích je *zkreslován vztah dynamiky a statiky* politických jevů. Podle našeho názoru je velice moderní ideou požadavek svrhnout revoluci či násilím vládu, která neodpovídá zájmům občanů, jak se domníval Locke. Jefferson dokonce označil vzpouru za velmi účinný lék pro churavější vládu.³¹ Mill podstatně tento nárok zmírnil formulací: „vytlačit je z úřadu a buď rychle či účinně jmenovat jejich nástupce“. V kontinuu, na jehož jednom pólu je stabilita a na druhém pružnost a efektivita, se těžiště zřetelně přesunulo k zárukám *stability*. Durbin např. konstatuje, že nejdůležitější není předmět sporu, ale metoda či metody, jimiž se má rozhodnout spor občanů, neboť demokracie podle jeho mínění „vyžaduje mírumilovnou změnu stran ve vládě“.³² Vysloví-li tedy v tomto století politolog ideu o revoluční povaze demokracie, má na mysli pouhé neustálé změny (Lindsay), neohrožující její aprioristicky vymezené kvality.

6. Takových výhrad lze uvést podstatně více, např. vůči pojetí vztahu subjektu a objektu apod. Důsledkem je teoretická bezvýhodnost; stranění „vědeckému“ individualistickému „pluralismu“ je objektivně spojováno s faktickou *necitlivostí* vůči partnerům i protivníkům. Existuje nedostatek skutečné vědecké skromnosti a *tolerance* vůči opozici v teoretické i praktické sféře.

Za příklad může posloužit zacházení s *klasickým dědictvím*, nepochopení jeho konkrétně historického omezení, ale i aktuálního dosahu, zejména živelně totálního a relativně realisticky strukturovaného

²⁷ H. W. Wiseman, *Political Systems, Some Sociological Approaches*, New York 1967, kap. Typologie.

²⁸ Ibid.

²⁹ Ibid.

³⁰ VII. kongres IPSA, Brusel, 1967; sekce Typologie.

³¹ To James Madison, 30. června 1787 (cit. podle M. Rejai, *Democracy, The Contemporary Theories*, New York 1967).

³² F. F. M. Durbin, *The Politics of Democratic Socialism*, London 1960, s. 235 an., 271 an.

obrazu prvotních vysoce integrovaných systémů v antice. Mnozí (např. Weldon)³³ kritizují abstraktnost antických autorů a klasiků, avšak sami zůstávají abstraktní a ahistoričtí. S historicky odlišnými, např. revolučně romantickými postoji (např. Jeffersona a Lincolna) se zachází jako s mysticismem, mytologií, intuitivismem (elitisté, Schumpeter, Lindsay), pohrdá se jimi a jsou přehlíženy, jejich teze jsou označovány za fráze (Mill), snášejí se „drtivé důkazy“ (Rejai) proti vládě lidu, obecné vůli, blahu, tvrdí se, že dynamika demokracie je velmi odlišná od všeho, o čem kdy Lincoln a Jefferson snili (Lindsay).

Kdyby došlo ke konkrétně historickému rozboru, ukázalo by se, že závěry o americké demokracii v minulém století nevyplývají pouze z nedostatku možnosti vidět optimálně fungující politický systém, ale postihují mnohé rysy objevující se jak v antických systémech (zvláště řeckém), tak v systémech průkopnických dob americké společnosti i některých rozvojových zemí dnes. Pokud jde o americký politický systém, svědčí o tom hodnocení Tocquevilla, Marxe i Deweye a zvláště uplatnění kritéria sociálně politické efektivity, jež je pro společnost tohoto vývojového stadia společné.

Pro elementární podobu interpretace politického systému ve všech těchto typech je typický živelně monistický přístup. Civilizační trendy tento přístup ulehčily i zkomplikovaly. Těm, kdož jsou zejména svým statusem zainteresováni na udržení daných typů společnosti, reálné vztahy sociálních a politických procesů zahálily. Těm, kdož strani pokroku, ukázaly tyto souvislosti mnohem názorněji, takže jim umožnily spojit moderní, antickou a „kulturně antropologickou“ zkušenost v dialekticko-monistický závěr. Takovým závěrem je však již Aristotelovo hodnocení konstitucionalismu jako celkového způsobu života v polis, jako výchovného zařízení rozvíjejícího racionální a morální potence občanů.

Jak bylo řečeno, jsou souvislosti mezi politickými fenomény podrobovány abstraktně pluralistické, ahistorické kritice. Rejai např. poukázal na „některé nedemokratické rysy řeckého myšlení“, patrně z toho, že polis „bylo nazíráno jako politická, morální a etická entita, bez moderního (?) oddělení národa, státu, společnosti, společenství, církve“. Svým tvrzením, že polis nedovolovalo existenci „nezávislých center autority“, popírá zejména objektivní hierarchizaci a sociální a politickou hegemonii existující v současných politických systémech kapitalismu.³⁴ „Pluralistické“ myšlení jako jeden z krajních typů sociálně politického myšlení má tedy k rané antické tradici velmi daleko, stejně jako k pochopení myšlení Rousseaua, Marxe a jiných monistů.

Také G. Almond, jak se zdá, docenil v jisté míře tyto skutečnosti, když připsal antické tradici sociálního myšlení sociologický a dokonce sociálně psychologický přístup. (Právem ovšem uvedl, že vnitřní vztahy v politickém systému nebyly dostatečně rozvinuty a v analýze popsány.)³⁵

Lze tedy říci, že antičtí autoři postihli řadu podstatných a nejpodstatnějších vazeb ve velmi „moderním“ duchu. S jistými výhradami vůči abstraktnímu pluralismu (např. Rejai) lze souhlasit také s hodnocením, že byly preferovány ideje závazku, odpovědnosti, oddanosti, případně nerovnosti.

*

Marxisticko-leninské dialekticko monistické představě o východiscích politické teorie a praxe je vlastní *organická tolerance*, tj. snaha i schopnost organicky včleňovat pozitivní politické hodnoty do systému marxisticko-leninské interpretace politického systému. Tato tolerance nemá ani eklektický, ani sektářsko-dogmatický ráz.

Jak jsme uvedli v krátkém náčrtu, má nemarxistická politologie řadu slabin v interpretaci demokracie. Nezapomínáme ovšem ani na její značnou heterogenost,

³³ T. D. Weldon, *The Vocabulary of Politics*, Baltimore 1953, Penguin Books, s. 978.

³⁴ Většina nemarxistických politologů nezkoumá dostatečně efektivně specifika konkrétní historické situace v historické komparaci (ostatně, jak si stěžuje Sartori, ani při častém srovnávání rozvojových a rozvinutých zemí není komparační politická strategie rozvinutá). Nevšímá si fakticky závěrů např. psychologie myšlení, v tom ohledu významných. Přehlíží význam úvah o tzv. pralogickém myšlení, jež je podle J. Plačeta „neproniknutelné pro zkušenost“, egocentrické, spontánní. L. K. Nau-

menko (*Monizm kak princip dialektičeskoi logiki*, Izd. Nauka Kazachskoi SSR, 1968, s. 21 pozn.) připomíná v této souvislosti zkoumání L. S. Vyotského, který hovoří o „komplexním myšlení“, které „simultánně obchvacuje věc spolu s jejím situačním prostředím v jednom tvaru – komplexu“. „Komplex není mystický předpoklad, je nerozčleněným, neanalyzovaným, bezprostředním obrazem prakticky nerozčleněné skutečnosti.“

³⁵ G. Almond, *Presidential Address*, *American Political Science Review*, září 1968

tj. na hodnocení krajně apologetická a krajně reakční i relativně objektivní, racionální, kritická. Jde o to, abychom navazovali na objektivní, racionální, sociálně a politicky kritické prvky v těchto teoriích. Zdá se, že jde o triviální požadavek. Ve skutečnosti však řada komplikovaných motivací způsobuje, že faktický výběr má často ke skutečné racionalitě velmi daleko.

Nehodláme v této souvislosti podrobněji zkoumat teoretické a zejména taktické motivace. Při bližší nezaujaté analýze se však ukazuje, že naši teoretikové a publicisté v nedávné minulosti navazovali mnohdy *spíše na slabiny* než na přednosti současné nemarxistické politologie. Všimněme si podrobněji hlavních tendencí:

1. Buržoazní politologie se ve špičkových projevech pokouší překročit hranice nejvulgárnější formalizace politických procesů (sociologizace politologie, odpor vůči právnímu formalismu, systémové pojetí sociálního a politického i psychologického prostředí). Mnozí naši teoretikové se fakticky na úroveň abstraktní interpretace sociálně politického prostředí politického systému vrátili, někteří propadli právnímu formalismu, někteří obešli nároky dialektického monismu a spokojili se s polovičatou, tzv. sociologickou interpretací politiky, neumožňující optimální koncentraci politologie ani sociologie a vědeckého komunismu. Je žádoucí rozvinout konkrétní představu o sociálně třídních dimenzích sociálního a politického prostředí politického systému.

2. V západní nemarxistické politologii se projevuje metafyzická představa o variabilitě a integračních procesech, doprovázená subjektivismem ve vymezování dominujících procesů (hlavních zákonitostí). V systémové větvi politologického myšlení se však objevují některé postřehy, které svědčí o přibližování k analýze základního rozporu politického systému (např. Almond, Verba aj. v pracích o vztahu veřejné moci a veřejnosti) v sociologicky interpretovaném prostředí (abstraktně vůči politologickým nárokům). Někteří naši politologové, společenší vědci a publicisté však navazují na metafyzický subjektivismus při volbě „integrativní“ komponenty. Považují za ni: (demagogicky se odvolávající na autentický marxismus) nedialekticky pojatou hodnotu a ideu participace,

tj. interpretovanou v podstatě individualisticky a elitisticky, s formálními modifikacemi ve prospěch tzv. skupinového (zájmového) zastoupení. Jestliže totiž skupiny nefungují v prostředí dostatečně uvolňujícím racionální aspekty jejich aktivit, zvyšují se (mnohdy ve značné míře) spontánně vlivy úzkých vedoucích skupinek či individuů, schopných vnutit jim své orientace a představy. Tento proces je dostatečně přesvědčivě popsán i v teoriích malých skupin a má své makrosociální obdoby. Faktický přesun k individuálnímu pojetí participace dokládá i důraz na dimenze individuální participace, jimiž jsou hodnoty etické, racionalizace, osvěta atd.

3. V západní nemarxistické politologii se objevuje metafyzická kontrapozice různých fenoménů politického života a procesů systému. Do metafyzického protikladu se např. staví svoboda a rovnost, ovládání a participace atd. K pozitivním tendencím patří snaha postihnout vztah těchto kategorií, nepřekračující ovšem většinou hranici eklektiky, sofistiky a dualismu. Někteří naši publicisté a společenší vědci objektivně navázali na slabiny tohoto přístupu zdůrazněním „absolutní“ hodnoty svobody a participace, přičemž (přínejmenším) neuvážili takticko-politické a strategické důsledky takové kontrapozice. Obdobně se zachovali i při interpretaci ideje participace. Absolutizace těchto hodnot byla doprovázena nejen negací jejich přirozeného politického pólu (rovnost, vládnutí), ale také abstraktní interpretací sociálního prostředí.

4. Západní nemarxistická typologie dospívá ve špičkových tendencích k abstraktně sociálně kulturním charakteristikám typů politických systémů, pracujícím navíc s dosti subjektivně a libovolně volenými (s výjimkou relativně objektivnějších systémových explanací) komponentami politického systému. Někteří představitelé naší politologie a zejména publicistiky se pod záminkou podstatné proměny sociálně třídního prostředí (zejména v ČSSR) na tato abstraktní východiska vraceli. Stupeň rozvoje socialismu v ČSSR byl předmětem hluboké kritiky, hraničící s nedialektickou skepsí, současně se však velmi ochotně, bez dalšího ověřování, přejímala subjektivistická politická hodnocení tohoto stupně k prosazení určitých apriorních metodologických postupů. Jak kva-

lifikovat tuto rozdvojenost v hodnocení naší situace?

5. Západní nemarxistická politologie prošla velmi negativním vývojem, obrazy jejím vývoj historických funkcí kapitalistického systému a dokládajícím její apologetickou funkci vůči tomuto systému. Také někteří naši politologové se odvrátili od hledisek racionálně pojaté revoluční efektivity (účelnosti) k abstraktním hlediskům, jmenovitě k požadavku pouhých záruk rozvíjení a prohlubování pravidel (metod) politického života. Zdánlivě přijatelný a dokonce sympatický požadavek stabilizace (např. demokratických) funkcí politického systému byl v důsledku celkového neujasnění podstatně zkreslen v neprospekch revolučních nároků.

6. Jak se ukazuje, je heterogenost západních politologických teorií jednak podmíněná (viz apologetické funkce vůči kapitalismu), jednak je doprovázena procesy, které její negativní aspekty prohlubují, např. intolerance, dosahující v častých případech přímo krajních podob. Zatímco špičkoví teoretikové Západu jsou si vědomi těchto slabin (Almond aj.), někteří naši publicisté a teoretikové vězí hluboko v představě o mesiášství svého receptu na léčení sociálně politické krize a na zdokonalení socialistické společnosti. Také oni sdílejí metafyzickou představu o temné minulosti a spásnosné přítomnosti, představu, vlastní všem nekritickým mesiášským ideologiím.

Jestliže, jak konstatuje Almond, se přední politologové Západu snaží překročit bariéru francouzské revoluce a (např. amerického) etnika, někteří naši publicisté učinili vše, aby se před tuto bariéru vrátili.

Vyšší úroveň neměly ani představy strategicko-taktické. Vzhledem k zmíněné heterogenosti lze o strategických koncepcích v nemarxistické politologii říci alespoň to, že existuje jistá snaha o preferenci systémové teorie a rozvinutí její integrační funkce, o preferenci analýzy třetího světa se záměrem vyhnout se ožehavé komparaci kapitalismu a socialismu.

Strategicko-taktické představy některých našich teoretiků ovládla idea *návratu*. Návratu zprvu k Leninovu, později k „autentickému“ marxismu, k mladému Marxovi, ale pak již přímo ke zdroji marxismu

a nemarxistické tradici i ke kritikům Marxe, přičemž se z interpretace postupně vytrácel (někdy i dosti překotně) kritický prvek. Návratem byla i dodatečná snaha vyrovnat se se soudobou nemarxistickou politologií, doprovázená určitým objektivismem a nedostatečnou schopností kritického nadhledu. Předmětem naší kritiky není samotný návrat k východiskům, ale *povaha* tohoto návratu, oprašování praxí dávno zdiskreditovaných ideologických iluzí v neprospekch marxismu a leninismu, opomíjení dimenze přítomnosti a budoucnosti.

Jak jsme uvedli, předpokladem ofenzivní strategie a taktiky v teoretické i praktické sféře je konkrétní analýza sociálně politických procesů a soudobé vědy. Sem patří i konkrétní interpretace možností současných světových koncepcí demokracie a participace.

*

„Jestliže odmítají naslouchat minění, protože jsou si jisti, že je falešné, znamená to, že se domnívají, že jejich jistota je totéž jako absolutní jistota. Veškeré opomíjení diskusí vychází z předpokladu neomylnosti.“ (Mill)

O tom, jak chápe „starého, dobrého Milla“ (jak se vyjádřil jeden z publicistů v tzv. pražském jaru na stránkách slovenského deníku Smena) dnešní západní politologie, svědčí např. stanovisko Kautského.³⁶ Kautsky začíná zkoumáním zájmových skupin. Politikou je konflikt zájmů; lidé soutěží o takové zdroje, jako jsou blahobyt a prestiž, dosažitelné prostřednictvím vládní arény. Vládu tvoří soutěžící reprezentanti různých konfliktních zájmových skupin. Je tedy kompromisem konfliktních zájmů, docíleným dohodnutými procedurami, současně však reprezentuje i veřejný zájem. Kautského stanovisko je v sociální sféře abstraktní, respektuje však vztah participační (dokonce skupinově participační) a vládní sféry. Demokracie je podle jeho představy politický systém, v němž všechny či nejvýznamnější skupiny populace participují na politickém procesu a mají přístup k efektivní reprezentaci v procesu tvorby vládních rozhodnutí, tj. při rozdělování zdrojů. Uvědomuje si také, že strany, volby atd. jsou spíše víceméně důležité sympto-

³⁶ H. W. Wiseman, *Political Systems, Some Sociological Approaches*, New York 1967.

my existence demokracie, než faktory, které ji produkují.

Samuel H. Barnes³⁷ se pokouší začlenit fenomén demokracie do širšího koncepčního rámce, zejména analyzovat vztah demokracie a totalitarismu. „Všechny organizované státy,“ píše, „obsahují tradiční, demokratické a totalitní jednotky. To, co nám umožňuje dávat systému pokusná označení, je převaha jedné nebo druhé formy ve vládní sféře. Klasifikovat systém jako totalitní a pak se domnívat, že vykazuje veskrze rysy totalitního ideálního typu, je obyčejný intelektuální omyl.“

Představa o tzv. smíšených typech či přesněji o podstatné odlišnosti mezi ideálním (weberovským) typem, odrážejícím některé podstatné aspekty objektivních procesů, a „smíšené“ skutečnosti je typická pro řadu předních světových politologů (Almond a Verba, Sartori). Pro nejprogresivnější tendence v západní politologii je charakteristické, že nezdůrazňují ani pouhou masovou participaci, ani pouhou „silnou“ vládu, ale snaží se postihnout jejich dialektické sepětí. Jde o snahu, která z řady důvodů zůstává na poloviční cestě. Je však zahanbující, že někteří naši publicisté schematicky vyvzdvihováním participacních požadavků v neprospekch vládních funkcí klesli mnohdy i pod úroveň této interpretace.

Angličtí politologové (Batley a kol.)³⁸ neváhají podrobit hodnotu ideje *participace* kritickému zkoumání. Jsme si ovšem vědomi specifika motivací, jež toto rozhodnutí ovlivňují. McClosky zdůrazňuje, že hodnocení participace závisí na povaze samotné politiky, na jejím smyslu.³⁹ Podle našeho názoru musí participace přispívat k procesům reálné humanizace, spjatým s revoluční kritikou kapitalismu a výstavbou socialismu.

Máme na mysli zejména participaci dobrovolnou, přičemž jsme si však vědomi vzájemné podmíněnosti dobrovolné a nedobrovolné participace i pestrosti forem, v nichž se stýkají a podmiňují. Jde o odstupňovanou, víceméně spontánní, či uvědomělou aktivitu v nejrůznějších sférách politického života (systému), počínaje vyhledáváním informace a konče pestrými formami komunikace s politickými repre-

zentanty (počínaje volbami a konče soužitím o politické pozice).

Participační idea je spjata s principy demokracie (suverenity lidu). Je vynucována i limitována reálnými podobami těchto principů. Jde o limity formální (vyloučení z důvodu rasy, náboženství, vlastnictví, morálky, politiky, stupně vzdělání atd.), ale zejména neformální, jež jsou obtížněji postižitelné, ale pro vědu významné, zejména v případě mesiášských „demokratických“ typů. Společensko-politický systém je totiž pro vymezení hranic a trendů participace rozhodující. Totální participace je nemyslitelná, vyskytuje se v některých oblastech politického života po krátké údobí a je vždy plodem rozsáhlé manipulace. Nese vždy stopy značné iracionality.

Revoluční, spontánní politické hnutí celých rozsáhlých vrstev, jejichž aktivita je odstupňovaná a diferencovaná a jež si vytvářejí složité komunikace s vedením hnutí, má v tomto smyslu málo společného s totální participací. Totální, nediferencovaná participace je fenomén, který je v ostrém rozporu s polydimenzionalitou politického i sociálního života, a jako cíl je problematická i nežádoucí. Oč usilujeme, je zvýšení úrovně participace v reálných, žádaných dimenzích a tendencích politického systému, spojené s preferencí určitých forem participace, s jejich tříděním, klasifikací.

Diference participace je respektována také nemarxistickou politologií. Jak uvádí H. McClosky (uvědomuje si přitom, že lidé ve svých výpovědích o vlastní politické aktivitě přehánějí), více než 50 % dotázaných ve výzkumech považovalo za participaci diskusi o politice, zejména v době volebních kampaní, 50 % účast ve volbách, 15 % psalo či telefonovalo poslanci, 10 % přispělo finančně, 7 % se zúčastnilo schůzí a jiných podniků, 3–5 % se zúčastnilo aktivně těchto podniků, 2–3 % jsou členy klubů a politických organizací, zlomek % pak se uchází o určitý politický úřad (údaje z USA).

Ke konkrétnímu rozvoji socialistického politického systému přispěje pouze politologická analýza, která ukáže (aktuálně a perspektivně) žádanou formu participace,

³⁷ Mobilization and Political Conflict, A Theoretical Inquiry into the Structural Bases of Consensus and Dissent; VII. kongres IPSA, 1967.

³⁸ VII. kongres IPSA, Brusel, 1967.

³⁹ International Encyclopedia of the Social Sciences, New York, London, Volume 1–9; heslo Participace.

jejich dosavadní reálnou frekvenci, její příčiny a cesty rozvinutí. Trvale rozhodující je pochopitelně participace v oblasti hospodářsko-politické. Respektuje složité dimenze této sféry a neomezuje se na problém pouhého výkonu hospodářské funkce, či naopak formálně pluralitně pojatého vládnutí.

Pro úvahy o participaci jsou významné — vedle kritérií klasifikace a preference jejích forem (a v závislosti na tom i celkového rozsahu) — i úvahy o *předpokladech* participace.

Participace je v závislosti na své formě (dimenzi, s níž je v politickém a sociálním systému spjata) a také na konkrétních podmínkách časových a místních (země, oblast, místo) podrobena řadě výkyvů. Významný je i subjektivní aspekt, tj. víceméně uvědomělá motivace účasti, či naopak nezáúčastnosti, na niž působí řada vlivů, počínaje individuálními a konče sociálně politickými. Jak uvádí McClosky, může být nezáúčastnost motivována nejen nezájmem, či dokonce neschopností (potřeba učit se participovat), ale také vědomou volbou, vyvolanou např. negativním postojem k politickým vůdcům, nebo sociálně psychologickými i ryze individuálními procesy (nespokojenost s vlastním životem atd.). Některé systémy preferují, jak jsme uvedli, neúčast určitých skupin, a to i uvědomělou neúčast (pozitivní oceňování nezáúčastnosti).

Účast je spjata s vnitřními procesy, tj. s úrovní politického zájmu a uvědoměním (alienace, sebedůvěra atd.), s nároky na čas, na úsilí a zájem, ale zvláště s objektivními procesy v sociální a politické sféře, které rozhodujícím způsobem zájmovou sféru modifikují.

Beze škod nelze ani redukovat žádoucí formy participace na formy subjektivisticky zvolené, ani idealizovat povahu vnitřních motivací (zejména stupeň uvědomělosti) a motivací daných zájmy a potřebami.

Ve vystoupeních některých publicistů a společenskovědních pracovníků byl v minulých letech mnohdy preferován názor, který je blízký stanovisku McCloskyho, tj. názor o významnosti vnitřních psychologických předpokladů podmiňujících schopnost poznávat, jenž je kombinován s poměrně eklektickou představou o sociálně politických vlivech. McClosky uvádí ne-

hierarchizované ukazatele práce, vzdělání, povolání, příjmu, vědy, náboženství, pohlaví, mobility, bydliště. Je pochopitelně možné, aby vzhledem k rozsáhlé korelaci mezi sociálními jevy bylo i sociálně třídní zařazení vyváženo aktivitou vyvolanou jinými činiteli či aby úloha vzdělání byla ovlivněna citlivostí k vlastním zájmům a efektivní socializací prostřednictvím politické kultury; avšak typické sociálně třídní determinanty se v tomto komplexním působení koneckonců projevují. Zmíněné křížení vlivů rozhodně nenahrazuje potřebu kvalitativní, revoluční změny společensko-politického systému.

Pokud jde o politický systém a jeho působení, je třeba věnovat pozornost nejen bariérám institucím (např. počtu, velikosti, povaze institucí), ale také formálním bariérám právním a organizačním (častost povinností atd.), a zvláště kvalitativním ukazatelům spjatým s rozhodujícím významem sociálně třídní struktury. Toto hledisko zůstává rozhodujícím také pro charakteristiku cest vedoucích ke zvýšení úrovně participace ve vývoji socialistickeho politického systému. Rozhodně nelze přistoupit (pod záminkou podstatné změny sociálně třídní struktury uvnitř země) na obracení pořadí významnosti těchto jednotlivých předpokladů, případně na jejich redukci na předpoklady politicko-právní či na úvahy o počtu a velikosti stran apod.

Pro stimulaci žádoucí i zbytně (neefektivní) participace má značný význam povaha stimulačních kampaní. Jak je zřejmé ze sociologie malých skupin a sociální psychologie i z oblasti sociologie „společností“ (Tönnies, Dewey aj.), neúčinnější jsou kampaně neformální, využívající vztahů face to face, přátelských, intimních, využívající neformálních tvůrců mínění, popularity, charismatu atd. Marxisté se však orientují zejména na analýzu objektivní struktury potřeb a zájmů, diferencují zájmy z hlediska žádoucí sociálně politické dynamiky, preferují jednoznačně třídní zájmy dělnické třídy a jejich spojenců proti protilidovým zájmům buržoazie. Měli by ovšem také lépe postihovat stimulační význam metod a technik politické socializace, vedoucích k žádoucímu rozsahu a frekvencím preferovaných forem participace. V žádném případě není možné stavět proti sobě metody vedení

mas na základě jejich vlastních zkušeností, tradičně rozvíjené v politické strategii a taktice marxistů, a metody, vyplývající z procesů politické socializace, zejména významné v malých skupinách a neformálních strukturách. Rozhodně by byla iluzorní představa, která by se pokoušela nahrazovat klasické marxisticko-leninské metody probuzení mas k politické činnosti metodami odvozenými z procesů v malých skupinách.

Samostatná úvaha o předpokladech silné vlády (efektivního působení vládního systému) by naši úvahu neúměrně zatížila. Poukazujeme proto alespoň na diskuse o cestách modernizace, které odhalily dvě protichůdné pozice — pozici zastánců neustálých institucionálních inovací, reagujících na každý nový projev sociálních a politických zájmů a pozici zastánců prohloubení účinnosti komunikací uvnitř daného politického systému, zejména komunikačního dosahu vlády. Úvahy o cestách intenzifikace politické komunikace, o vztahu legality a stability vlády mohou vhodně doplnit základní marxisticko-leninské hodnocení vztahu zájmové a vládní struktury.

*

Konkrétní analýza východisek demokratizace tedy vyžaduje její hodnocení: 1. v kontextu sociálních, osobnostních a kulturních jevů; 2. jako imanentního, relativně autonomního systému; 3. z hlediska míry vztahu podstaty tohoto procesu (jeho základní vnitřní rozpornosti) a podstatných složek prostředí (hluboce dialektických souvislostí dominant sociální struktury a povahy participace a vedení, veřejné moci a správy a veřejnosti atd.); 4. z hlediska angažovanosti společenské vědy, zejména sociologie a politikologie; 5. z hlediska praktické politiky, využívající vzniklých vědeckých alternativ realizace těchto principů při koncipování a prosazování strategicko-taktických záměrů. Jinými slovy řečeno, je třeba věnovat nikoli rovnoměrnou, ale uváženou a rozvrstvenou pozornost všem vnitřním složkám, prvkům tohoto fenoménu, právě tak jako charakteristice úrovně podstatnosti jejich vzájemných (vnitřních) vazeb. Nelze vytrhovat systém demokracie z kontextu politického systému, společnosti, reálné dialektiky vedení a účasti, dominant sociální struktury, z kontextu typické osob-

nostní struktury a převládající hmotné a duchovní kultury.

Jestliže vnitřním rozporem demokracie je rozpor mezi participací jedince (homo politicus) a vedením, inspirovaným podstatnými aspekty sociálních statusů skrývajících se za dominující politickou elitou, jestliže jsou základní rysy tohoto rozporu determinovány hierarchizovanou strukturou komponent politického systému, dominujícím charakterem osobnostním, dominací určité třídy a také vzorů jednání, je třeba se v analýze možností a potřeb demokratizace věnovat zejména tomuto uzlu problémů.

Nejpodstatnějším *kritériem* demokracie je kritérium sociální a politické efektivity. Toto kritérium završuje řadu kritérií demokracie, tvořících kontinuum, na jehož protilehlém pólu jsou kritéria ověřující účinnost *prostředků* dosahování efektivních sociálních a politických cílů. Politika v žádném z obou soudobých základních typů politických systémů nemůže být stavěna proti zásadním efektivně dosahovaným cílům, jež jsou podmiňovány povahou obou systémů, nemá-li se zhroutit. Právě odtud vyplývá závěr o celkově neprogresivní, reakční politice produkované kapitalistickým systémem. Vývoj ovšem nemá lineární, fatálně determinovanou povahu. Složitě a rozporně se utvářejí nejen prostředky, ale i samotné cíle a vytvářejí tak např. možnost vzniku deformací v socialistickém demokratismu.

Nelze proto přeceňovat spontánní důsledky změn sociálního prostředí (vytvoření vlády dělnické třídy) a vůbec schematizovat reálné vzájemné působení vývoje sociální a politické struktury.

Jak jsme uvedli, spojuje demokracie elementy lidové účasti a odborného politického (i mocensko-politického) ovládání v konkrétně historickém systému ve zcela konkrétní a empiricko-teoreticky zjiitelné míře. Je potud ve vyšší míře demokratickou, pokud zajišťuje přesnou analýzu potenci lidu, diferencovaného v konkrétní sociální struktuře, pokud formuje a vytváří prostředky, jež umožňují a zajišťují využívání těchto potenci. Taková demokracie respektuje povahu vztahu teoretické a praktické sféry, danou i žádoucí, usiluje o její optimalizaci prostřednictvím relativní autonomizace a nutné vzájemné podmíněnosti. Základním kritériem v tom-

to případě je hledisko sociální i politické efektivity, jež koneckonců vede k rozvoji lidské osobnosti, umožňuje procesy reálné humanizace.

Závěr o hlediscích sociální a politické efektivity je v příkrém protikladu ke stanovisku, které formalizuje celý tento proces a vyzdvihuje z něho pouze pravidla hry, tj. abstraktně pojatou alternativu rozhodování a volby, manipulaci, participaci, existenci více stran, neautoritativní osobnosti atd. Je však také v protikladu k tomu typu metafyzického uvažování, které absolutizuje prostředky, ať již hrají v reálné hierarchii institucí jakkoli významnou úlohu (strana, revoluce, stranickost atd.).

Marxisté tedy modifikují „klasickou“ osvícenskou tezi o prosté, svobodné a rovnoměrné (rovné) účasti všech na politických procesech v ideu o podstatném rozporu mezi participací, podmíněnou specifickou sociálně ekonomickou a třídní strukturou i politickými předpoklady (včetně osobnostní struktury), a ovládním, v němž se prosazují předpoklady obdobné, jinak ovšem institucionálně filtrované.

Jaký je jejich vztah k lincolnovské tezi, že demokracie je vládou lidu, pro lid a lidem?

Abstraktní koncepce některých západních politologů se vyrovnává s tímto problémem: 1. popřením teze jako celku (jako náhrada se nabízí např. idea o kontrole lidu nad politickými rozhodovateli); 2. popřením teze, že demokracie je vládou lidem. V tomto případě se trvá na termínu demokracie buď díky nedůslednosti, či z pietety vůči klasické tradici, či ze zřejmého úzkého politického utilitarismu.

Marxisté respektují základní rysy zmíněné klasické koncepce, včetně nejspornější teze o vládě lidem. Konkrétní sociální struktura ovšem podmiňuje objektivní sociální a politickou hegemonii, jež se v participaci a vládní sféře nutně projevuje. Hlavním předvídaným trendem je prohlubování bezprostřední komunikace mezi jedincem (*homo politicus*) a politickým systémem, tj. jak růst autonomie politické osobnosti, tak rostoucí prostupování organizací a skupin při optimalizaci procesů reálné a nutné sociální a politické hegemonie a konečně růst preferencí pro participaci v *efektivních* sociálních a politických institucích, procesech, na základě rozvíjené sociální a politické zkušenosti

a odborné teoreticko-metodologické průpravy.

Tento proces lze sotva subjektivisticky urychlit, ve skutečnosti se nevhodným postupem dosahuje právě opačných účinků (oportunismus a sektářství).

Prostor pro politickou svobodu jedince (*homo politicus*) se vytváří nejen orientací na racionální (vědecké) postoje, ale také jeho spojením s progresivně orientovanými sociálními (třídními) a politickými skupinami a organizacemi (stranami, masovými organizacemi). Nemarxistická politologie dospívá k poznání, že politická svoboda jedince je limitována svobodou ostatních, marxisté je však překonávají zdůrazněním aktivní angažovanosti na progresivních sociálně politických procesech, přičemž jsou si vědomi konkrétní determinovanosti této angažovanosti.

Nejde o abstraktní pluralismus, ale o nutnost respektovat relativně určité vymezený stupeň progresivity různých politických subjektů. Závažným problémem je ovšem otázka stupně určitosti vymezení progresivity sociálních a politických jevů a trvalých (institucionálních) záruk jeho přezkoumávání. Dospíváme tak k problému *reálné alternativy a volby*.

Podstatnou alternativou kapitalistického systému je systém likvidující soukromovlastnickou povahu této společnosti. V kapitalismu je svoboda politických subjektů limitována hranicemi soukromého vlastnictví, pokroku jsou stanoveny hranice, vyznačené absolutizováním a idealizováním kapitalistických vztahů jako završení civilizačního procesu. Pro ty politology, kteří tuto souvislost nechápou, se jeví problém alternativy jako problém „volné“ hry sil uvnitř tohoto ideálního a konečného prostředí. Socialistická politologie je naopak obviňována z netolerance vůči alternativám, zejména takovým, jež znamenají návrat ke kapitalismu. Ve skutečnosti oba systémy stanoví tvorbě alternativ limity, a tuto jejich činnost lze soudit a hodnotit pouze z hlediska kategorie pokroku, velmi pečlivě konkrétně historicky propracované.

Tvorba alternativ v socialistickém systému také ovšem nemá nespornou a bezrozpornou povahu. Má například existovat rovná možnost popularizace alternativ?

Sociologicky a politologicky zdůvodnitelný, skutečně *rovný* nárok na tuto mož-

nost neexistuje. Alternativy nemají stejnou hodnotu. Protože však proces konečného ověření jejich hodnoty je složitým sociálním a politickým procesem, pokoušejí se různé politické systémy vytvářet různé soustavy záruk rovnosti, jež však neznamenají absolutní protiklad principu jednotné akce. Mohou mít povahu politických norem regulujících např. vnitrostranickou demokracii (stanovy), povahu norem právních atd. Na *normativní* aspekt je třeba položit značný důraz, nemá-li dojít k vážným deformacím. Tyto deformace by mohly být dílem zvludgarizovaného pojetí „revoluční účelnosti“, tj. dílčí, mocensky preferované představy o potřebách pokroku. Formální politologie proklamuje abstraktně rovný nárok alternativ na popularizaci a současně podceňuje jejich důsledky pro povahu soustředěné akce.

Alternativy musí být vědecké, tj. limitovány nanejvýš procesy, které jsou relativně autonomní sociálněvědní tvorbě vlastní. Do příslušných mezí by přitom měla být vykázána neodborná politická angažovanost, jejíž nároky mnohdy překračují hranice odbornosti společenského vědce. Jde o to, že v politické sféře je v podstatě řadovým občanem nejen např. sociolog, ale i politolog, protože mezi politickou a politologickou kvalifikací zůstávají významné rozdíly. Deformace ovšem mohou vznikat jak díky nekritickým a neodborným vystoupením společenských vědců, tak díky pragmatickým politikům. Proces politické angažovanosti je v případě společenských vědců nesporně specifický a současně velmi žádoucí, neboť má bezprostřední význam pro orientaci (konkretizaci) společenskovědního bádání.

Alternativy, jejichž hodnotu nelze zvážit pouze prostředky vědecké komparace (takových je naprostá většina), vstupují dříve, či později do politických procesů a jsou jejich prostřednictvím zhodnocovány, zejména v sociálně ekonomických oblastech. Rozhodující je tedy vytvoření takové soustavy politických i právních norem a sankcí, jejichž výsledkem by bylo zefektivnění procesu tvorby a verifikace hypotéz a alternativ. S tímto nárokem není souměřitelná naivní apolitická představa o rovné možnosti pro jakoukoli „politickou“ alternativu.

Marxistická představa o vládě lidem není tedy abstraktní, respektuje přirozené hra-

nice možnosti lidu. Nemarxistická politologie se také k pochopení těchto hranic propracovává. Taková představa není nutně scientistní, tj. vede k vládě osvětlené obšťastňující oligarchie pouze v důsledku řady deformací žádoucích vztahů.

Konkrétní člověk se bude (subjektivně) svobodně politicky rozhodovat na základě vědomé participace v oné podobě sociální a politické struktury, kterou mu pomohla zformovat společenská věda, a jeho účast v progresivních politických hnutích a institucích. Kritériem objektivně svobodného rozhodnutí je kritérium sociální a politické aktivity, jejíž povaha je vymezována politickou a sociální vědou a praxí hegemonních politických institucí (strany).

Svoboda politického rozhodování zahrnuje i svobodnou vůli přenechat kompetentní rozhodnutí v detailních, sporných, příliš komplikovaných, zkrátka pro daný politický subjekt neúměrných politických problémech určitým politickým specialistům. V tom smyslu považujeme za naivní představu o čisté antikabinetní politice.

Tyto procesy jsou někdy interpretovány jako procesy, jež podmiňují a vynucují samosprávu. Idea samosprávy se objevuje jak v klasických, tak moderních nemarxistických a marxistických koncepcích demokracie. Zatímco však v nemarxistické politologii zůstává na velmi abstraktní úrovni (normativisty je často ztotožňována s tezí o vládě lidu), marxisté považují samosprávu za vyšší vývojový stupeň, nezbytný i žádoucí pro překonání „starých“ stranických a nátlakových institucí, a zvláště těchto institucí státních. Idea samosprávy vyžaduje sladení sociální a politické odbornosti v horizontální i vertikální sociální (ekonomické, kulturní, etnické aj.) rovině. Současně vyžaduje organické sepětí s mechanismem vládnutí a participace.

Může být idealizována představou o rychlém tempu nahrazování všeobecných institucí politického zastoupení institucemi samosprávnými, může však být také neprávem znevažována v důsledku obav z „dezintegračních“ procesů. V prvním případě se mnohdy neadekvátně řeší vztah špičkové sociálně politické a dílčí (ekonomické, technické) odbornosti a kvalifikace na jedné straně a samosprávných procesů na druhé straně. Konkrétní váha celospolečenských a „tradičních“ institucí je ideologicky zkreslována. V druhém případě se

naopak neúměrně zdůrazňuje úloha starých, tradičních nástrojů odborného a politického řízení a zmenšuje váha participčních mechanismů.

Marxisticko-leninská interpretace demokracie a procesu demokratizace (rozvoje demokratických forem politického života) se ostře liší od abstraktní a apologetické nemarxistické a politické vědy. Je faktem, že mnozí publicisté a společenští vědci navazovali v minulých letech spíše na slabiny, na konzervativní a regresivní tendence v buržoazní politologii než na tendence objektivnější, sociálně a politicky kritické.

Problém demokracie má své přirozené sociálně třídní, ekonomické a vnitropolitické dimenze a limity (vedle dimenzí a limitů osobnostních a kulturních). Může být racionálně posuzován pouze v kontextu sociálně třídní struktury jako produkt působení rozporu participace a vládnutí. Jak požadavky absolutní participace, tak požadavky „silné“ vlády jsou abstraktní a sociálně i politicky neefektivní. Jde o silnou vládu dělnické třídy jako rozhodující záruku efektivního společenského rozvoje, který zajišťuje socialistický typ výstavby společnosti.

Požadavky svobody osobnosti a potřebné frekvence žádoucích forem participace různých sociálních skupin a vrstev jsou řešeny v duchu klasického požadavku demokracie jako vlády lidem, s respektem k přirozeným limitům možností lidu a odpovědnosti politicko-řídících činností. Idea samosprávy musí navazovat na konkrétní analýzu východisek (předpokladů a struktury demokracie a demokratizačních procesů. Jen v takovém případě zaručuje její politické uplatnění efektivní sociální rozvoj.

Резюме

Милослав Форманек: К диалектике демократии
Марксистско-ленинская интерпретация демократии и процессов демократизации (развитие демократических форм политической жизни) резко отличается от абстрактной и апологической немарксистской политической науки. В прошлом многие публицисты и общественеды исходили скорее из слабых мест — из регрессивной и консервативной тенденции буржуазной политологии, — чем из ее более объективной, социально и политически критической тенденции.

Проблема демократии имеет свои естественные социально-классовые, экономические и внутривнутриполитические размеры и лимиты (кроме личностных и культурных размеров и лимитов).

Ее можно рассматривать рационально только в контексте классовой структуры, как продукт воздействия противоречия между партиципацией и властью. Требования как абсолютной партиципации, так и „сильной“ власти являются абстрактными, с точки зрения социальной и политической неэффективными. Речь идет о сильной власти рабочего класса как основной гарантии эффективного общественного развития, обеспечивающего социалистическую модель строительства общества.

Требования свободы личности и должной частоты желательных форм партиципации разных социальных групп и слоев решаются в духе классического требования демократии как власти народа, с учетом естественных лимитов возможностей народа и ответственности политической управляющей деятельности. Идея самоуправления должна исходить из конкретного анализа отправных пунктов (предпосылок) и структуры демократии и демократизационных процессов. Лишь в таком случае политическое применение его обеспечивает эффективное социальное развитие.

Summary

Miloslav Formánek: Comments on the Dialectics of Democracy

The Marxist-Leninist interpretation of democracy and democratization processes (development of democratic forms of political life) markedly differs from the abstract and apologetical non-Marxist political science. It is a fact that, in the past years, many publicists and social scientists proceeded rather from the weak points, from the regressive and conservative tendencies in the bourgeois politicalology, than from more objective, socially and politically critical tendencies.

Besides the personal and cultural dimensions and limits, the problem of democracy has its natural social, class, economical and political dimensions and limits. It may be rationally considered only in the context of the social class structure as a product of the effect of the contradiction between participation and government. Both the demands of absolute participation and the demands of a strong government are abstract, socially and politically ineffective. It is the strong rule of the working class that represents a decisive guarantee of an effective social development which ensures the socialist type of building up society.

The postulates of the liberty of the personality and of the necessary frequency of the desirable forms of participation applied by various social groups and strata are solved in the spirit of the classical postulate of democracy as the government by the people with respect to the natural limits of the people's possibilities and the responsibility of political managerial activities. The idea of self-government must proceed from a concrete analysis of the starting-points (pre-conditions) and the structure of democracy and of the democratization processes. It is only in such a case that its political application guarantees an effective social development.